

Оливера Жижић*
Милан Правилковић*

АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА МАНАСТИРА ЦРНОЈЕВИЋА НА ЦЕТИЊУ

- прелиминарни извјештај за 1989. г. -

Манастирски комплекс на локалитету "Ћиџур" на Цетињу подигнут је на мањем каменом узвишењу (кота 641.00), у близини данашњег манастира св. Петра - мјесту некадашње резистенције и двора зетског господара Ивана Црнојевића, са чије је сјевероисточне стране својевремено протицала ријечица Цетина за коју и за положај манастира, син и наследник градитеља и ктитора Ивана Црнојевића, Ђурђе Црнојевић у писму - опоруци супрузи Јелисавети из Милана 1499. године каже: "*Sopra la Cetina*" (изнад Цетине).

Сам топоним и одомаћени данашњи назив локалитета - "Ћиџур" (деминутив κηπουριον, κηπουρια, кипуриа од гр. κηπος, о) грецизам у синонимном значењу "*врџи, багичија*", што се да констатовати из листина из 1441. године. Односе се на манастирско имање које је, како то и доликује овој врсти имања, примјерно оплемењено и обрађено.

Данас од те амбијенталне аутентичности остало је тек по нешто јер је локалитет грубо разаран у више наврата. Највеће последице деструктивног карактера по сам теренски ситуациони изглед је свакако изградња дворске цркве-капеле, изграђене 1886. године по налогу књаза Николе, када су до темеља порушени и последњи надземни остаци манастира Ивана Црнојевића.

Скоро потпуну амбијенталну деградацију локалитет је доживио прије десетак година изградњом асфалтног пута и

* Оливера Жижић, Археолошка збирка Црне Горе, Подгорица

* Милан Правилковић, Археолошка збирка Црне Горе, Подгорица

надвожњака, у непосредној близини локалитета. Овим радovima је уништен, на стијенама на лијевој обали корита Цетине, дио споменичке вриједности ширег архитектонског комплекса манастира Црнојевића. Ради се о два паралелно постављена зида окренута лицем један према другом. Зидови су грађени у кречном малтеру од мањих камених, грубо притесаних, каменних квадера слаганих у правилне редове. Функција ова два дјелимично очувана зида није дефинисана, за сада, из разлога степена (не)истражености односно резултата поменуте девастације (План I, А).

Зато није сувише да се на овом уваженом Скупу предочи ситуација да је деградација и девастација, попут локалитета "Биџур", честа и такорећи уобичајена појава у Црној Гори. Општи утисак да поред евидентне небриге по наше културно наслеђе постоји и друга страна, назовимо је зла намјера, којом се тежило и тежи утирање трагова неких кључних обиљежја историје једног малог народа.

Да није тако, данас би наши археолошки локалитети и општа културна добра служили не само културној историји и духовности црногорског народа него и много шире, читавом цивилизованом човјечанству.

За ову прилику наш прилог има значај прелиминарног извјештаја из следећих разлога. Наиме, у очекивању наставка археолошких истраживања на локалитету чињенице говоре: једна трећина простора остала је неистражена, рад заостао на систематској обради већ истражених простора и пронађених археолошких артефаката као и на финализацији обраде техничке документације, а то је морамо признати пожељно и методолошки оправдано урадити тек по окончању истраживачких радова у цјелини.

Допринос археолошке науке у расвјетљавању задате, евидентно веома сложене, проблематике овог културно-историјског споменика намеће нам потребу за исказ кратке и сажете историографије о овом локалитету из разлога прихватања или одбацивања неких дилема о изгледу и садржају Црнојевића здања.

Храм рођења пречисте Богородице је настао као касно ренесансно здање крајем XV вијека, као завјетна задужбина зетског господара Ивана Црнојевића. За сам завршетак изградње манастирског комплекса у савременој науци се узима 1483/84. година када је у њега пренијето, са острва Врањине, сједиште зетске митрополије и од тада на Цетину резидирају (зетско)-црногорско-приморске владике. Манастир се као такав помиње више пута у листинама о манастирским прихо-

дима током XVI и XVII вијека. Стицајем историјских околности манастир је експлозивом порушен, од савезничке млетачке руке 1692. године, као предострожност од турске најезде, да би га коначно Турци разорили приликом њиховог првог продора на Цетиње.

Рушевине манастира са свим пратећим објектима, бедемима и зидовима одолијевали су дуго и пркосили зубу времена све до 1886. године када је књаз Никола на темељима Иванове манастирске цркве подигао себи задужбину, дворску цркву - капелу (Слика 1, План I).

О првобитном изгледу манастирског основног храма дуго се закључивало на бази неколико сачуваних докумената. Од тих извора спознаје најчешће се користила графичка представа *Мелода* са приказом манастира у позадини из Макаријевог *Окѣиоиха ѡеѣѣѣласника*, штампаног 1494. године и план односно скица манастирског комплекса млетачког војног инжињера *Љобанија Франћеска Барбијерија*, сачињена непосредно прије рушења 1692. године.

Савременом научном несагласју ових извора допринио је и цртеж сачуваног дијела сјевероисточног спољног апсидалног дијела Богородичне цркве, архитекте *Драђуићина Милутиновића* из 1869. године.

Подаци *Павла Ајолоновића Ровинског* као истраживача и интерпретатора локалитета су бескорисни јер аматерски приступ Ровинског се не може исправно третирати као ни већина његових резултата археолошких истраживања која је извршио на територији Црне Горе.

Прва археолошка истраживања заштитног карактера су извршена 1964. године. Двадесетак година касније, 1986. године на *Ћицуру* су започета прва археолошка истраживања систематског карактера која су први пут отворила габарит манастирског комплекса. Следећа археолошка кампања, нажалост по свим изгледима и последња, услиједила је 1989. године поводом и приликом припрема овог археолошког локалитета и дворске цркве за последње пребивалиште земних остатака њеног градитеља, краља Николе I и његове супруге Милене.

Резултати археолошких истраживања, посебно из последње кампање, су у многоструком допринијела расвјетљавању културно-историјског хода по значају и садржају једног од најзначајнијих споменика Црне Горе.

По функцији споменика апсолутног стожера писмене духовности савремене Црне Горе.

Ради једноставнијег праћења резултата археолошких истраживања одлучили смо да их сагледамо и презентирамо, за ову прилику, кроз неколико категорисаних цјелина на бази: теренских опсервација, стручно-научних анализа, конфронтирајуће литературе и докумената. Даље, на нивоу досадашње обраде и познавања материјалних података презентирамо нека лична запажања и мишљења о сложеним проблемима и дилемама везаним за овај јединствени архитектонски комплекс из епохе Црнојевића са посебним нагласком на чињеницу да у неким закључцима не желимо да будемо категорични нити децидни јер нам то не дозвољава, прије свега, сложеност проблема и степен (не)истражености предмета проучавања.

Категоризација цјелина је сегментног карактера и дата је кроз следеће елементе:

1. Димензије, облик и карактер откривених темељних остатака архитектуре манастирског комплекса
2. Структура градње и врсте садржаја објеката манастирског комплекса
3. Резултати истраживања апсидалног простора Николине, односно Иванове цркве
4. Функције манастирских објеката
5. Питања лоцирања Макаријеве штампарије
6. Покретни археолошки материјал
7. Налази гробова.

1. Археолошким радовима 1989. године у цјелини је откривен габарит правоугаоне основе манастирског комплекса, димензије 39.5 x 35.50 м, оријентисаног по дужој оси у смјеру I - 3, управо како диктира ситуациона теренска подлога узвишења на коме је убицирано Црнојевића здање. Према распореду архитектонских објеката, које у цјелини повезују параметрални спољни зидови, план архитектонске основе почива на конструктивно јасном стилском пројекту, урађеном према пропорционално одређеном модулу, односно узору. Програмиран је за извођење на претходно одабраном мјесту што се констатује нпр. на источној страни гдје су саграђени објекти (келије, коноба и сл.) адапционим радовима, тј. укресивањем доњих подрумских просторија у комплекс живих стијена с тенденцијом ненарушавања пропорција и складност архитектонске хармоније комплекса (Слика 2, План I, Б). Сам комплекс пирамидално належе на конфигурацију затварајући истакнуту равну платформу на којој доминира једнобродни храм. Храму Богородице монументалност је надопуњена тријемом (са јужне, сјеверне и западне стране) који носи колонијада

од 18 стубова распоређених у правилном ритму са стилским обиљежјима ренесансе (План I, Ц). Одвајају се два, појачаних димензија, која носе капители са хералдичким знаком владара - ктитора цркве.

2. Читав комплекс саграђен је од чврстог материјала, локалног тесаног и притесаног камена, слаганог у правилне редове, везан кречним малтером жућкастих тонова са већом концентрацијом живог креча, по којем се јасно дало закључити о истодобној фази градње Иванове и ободних зидова који затварају манастирски комплекс.

Остаци архитектуре очувани су на различитим нивоима и варирају од нивоа темељних стопа до висине од сса 1.90 м (сјеверни дио комплекса). Дио појединих зидова у одређеним просторијама настао је каснијом градњом, што подразумева промјену намјене првобитног простора. То се посебно запажа на тзв. цркви св. Петра, лоцираној на сјеверној страни, гдје је првобитни простор наоса издијељен на три дијела (План I, D).

На сјеверној страни поред цркве св. Петра лоцирано је још неколико објеката: Засвођена и озидана цистијерна за воду (остала неистражена (План I, E) као и објекат на сјевероисточном дијелу комплекса подигнут над лучним сводом, испод које је протицала Цетина (План I, F). Сводну конструкцију имала је и подрумска просторија на сјевероисточном углу конака, адаптирана у живу стијену са каменим степеницама (Слика 2, План I, B).

3. Истраживања спроведена у унутрашњем дијелу олтарског простора Николине цркве, као и уз спољни југоисточни дио апсиде, гдје је једино било могуће поставити сонду, имали су првосходни задатак да се евентуално дође до података или других трагова који би пружали могућност о доказу тробродности црнојевића цркве, односно о троапсидалности простора који је наметнуо Барбијеријев план.

Према добијеним резултатима сондажног истраживања нису откривени нити уочени никакви трагови старије конструкције која би носила триконхалност цркве.

4. У вези функције откривених простора појединачних и склопних објеката у овом тренутку не бисмо жељели да улазимо. Првенствено из разлога недостатка чвршћих аргумената за њихово децидирано функционално опредјељење са нагласком на чињеницу да се већина откривених објеката

уклапа у опште садржајне схеме једног манастирског комплекса из времена касног средњег вијека. То се односи на објекте који су имали официјелну, економску или хабитантну функцију.

Укратко речено, само детаљна шира компаративна метода овог проблема може дати задовољавајући одговор на релативно комплексно питање које носи проблематика функције просторија нашег манастира.

5. Што се тиче лоцирања Макаријеве радне просторије, односно простора у којем је била смјештена штампарија Црнојевића, и поред пуне жеље и акрибичности сивх учесника истраживања, за сада је, нажалост, изостала археолошка фактографија. Овај проблем по свој прилици и даље остаје отворен, што значи да се њиме морамо бавити све док постоје неистражени објекти градитељске епохе које још увијек чува земља Црнојевића. Међу њима ће и даљу пажњу привлачити како Ћипур тако и цетињски двор Ивана Црнојевића, као и неизоставни и енигматични Обод, епоним и синоним Црнојевића, па и савре-меног штампарства. Њима се могу са разлогом придружити и други нестражени градови: престолни Жабљак, Соко град, Ђурђевац, затим утврђени скадарски манастирски комплекси као и други црквени и профани објекти.

На овом питању нема стављања тачке: треба отворити истраживачки рад у свим дисциплинарним правцима, што је и циљ данашњег скупа, па макар доказали, мада звучи невјероватно, али што да не и хипотетички да су књиге Црнојевића могле бити штампане у страним штампаријама са обиљежјима наручиоца културне средине, управо онако како то и данас чинимо мада то у суштини не умањује ни вриједност књиге ни значај наручиоца.

6. Покретни археолошки материјал нађен у току истраживања веома је бројчано и квалитетно скроман. Издваја се неколико карактеристичних фрагмената архитектонске пластике, квалитетом изрде и типом евидентно припадајуће Црнојевића манастиру. Посебно се издваја пластично израђена, мада физички и ерозијом тешко оштећена, мермерна представа лава, у сједећем положају. Фигура је нађена као сполија уграђена у рецентни зид, позидног карактера.

Керамички материјал је, такође, квалитативно и бројчано скроман и нађен је у растреситом слоју шутног карактера. Фрагменти су од посуда различитих облика, фактура и структура. Хронолошки се креће од зграфито и глеђосане пост

ренесансне провенијенције па све до порцеланске, с краја XIX вијека.

Ван слоја нађено је неколико монета, већином нечитких, изузимајући сребрни дубровачки динарчић и млетачку монету ("*Dalma et Albana*"). Од осталих металних предмета нађен је већи број гвоздених клинова и један гвоздени кључ.

Издаваја се налаз коштаног прстена.

7. У склопу комплекса у току двије последње истраживачке кампање откривено је око тридесет гробова, укопаних на неколико карактеристичних мјеста што говори о похрањивању црквених великодостојника, утврђеним црквеним редом или привилегијама (План I, G). Тако су у наосу Николине цркве откопани, вјероватно, најстарији гробови од којих један припада земним остацима Ивана Црнојевића (План I, N).

Највећи број гробова откривен је у порти са сјеверне и јужне стране цркве, док је мањи број нађен ван манастирског комплекса са сјеверозападне стране. Гробови су по правилу без прилога, сахрањени по хришћанском обреду. Остеолошки материјал је очуван у релативно добром стању и предмет је посебне антрополошке студије коју припрема др Божица Ивановић.

Паралелно са археолошким истраживањима рађена је и конзервација архитектонских остатака које је изводио Републички завод за заштиту споменика културе под руководством вишег конзерватора, архитекте Славице Јуришевић која је уједно и аутор презентације локалитета.

На крају, умјесто да презентујемо чвршће научно-стручне резултате овом уваженом скупу мишљења смо да је превасходно потребно у овом моменту указати на двије основне ствари: Прво, манастирски комплекс археолошки остаје и даље неистражен и друго, стање локалитета и споменика у чијим темељима тражимо или желимо препознати простор дјеловања прве ћириличне штампарије на тлу Црне Горе са којом је историја и духовност овога простора закорачила у свјетске токове прије пола миленијума, је у потпуно понижавајућем положају.

Из тих разлога наш глас упућујемо свим одговорним факторима: држави, научним и културним институцијама, научним и стручним радницима, граду Цетињу, да учине све у стварању услова и могућности наставка истраживачких радова и достојном очувању локалитета као јединог пута да се дође до нових чињеница како би оваплотили наш дуг према слави наших предака. У противном, било би хуманије и часније не

отварати завјетну земљу над похрањеним остацима Црнојевића.

Данас, манастирски комплекс Ћипур је непримјерно запуштен локалитет. Умјесто дужне пажње и његовања у духу значаја споменика, врта-баште, какво име носи, по њему већ сада буја коров. Једно тужно сметиште стоји на прагу Макаријеве штампарије, цетињског манастира и црногорске митрополије.

А Цетиње у чијем је урбано-историјском нуклеусу овако грандиозан споменик и као град који носи достојанство црногорске историје морао би имати више слуха о бризи и чувању нашег највећег духовног споменика.

Основна литература:

др Војислав Ђурић, *Умјетности - Црнојевићи*, Историја Црне Горе, 2/2, Титоград, 1970, стр. 489-497.

Вељко Ђурић, *Манастир Црнојевића*, Археолошки преглед, 27, Љубљана, 1987, стр. 136-138.

Документација - археолошка ископавања 1989. године, Републички завод за заштиту споменика културе, Цетиње.

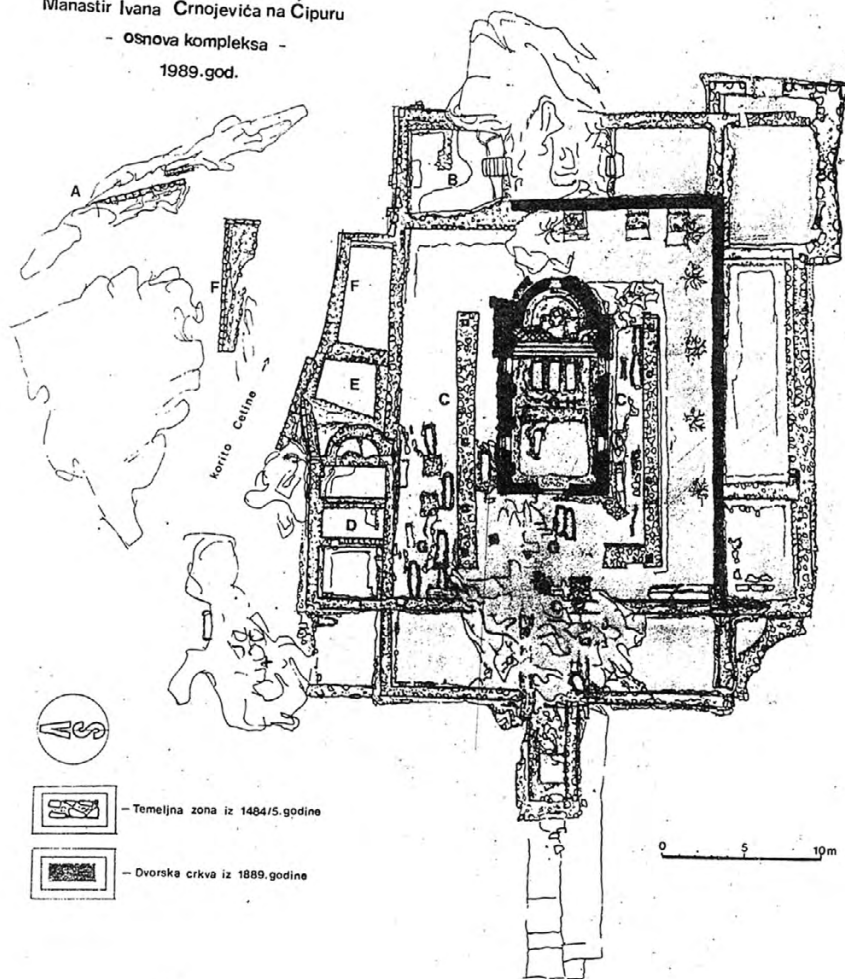
Слика 1 Дворска црква књаза Николе са остацима манастира Црнојевића (са сј. стране снимљено М. Правиловић)

Слика 2. Подрумска просторија Б са сивејеним укресаним у природну стипу (са зај. стране снимљено М. Правиловић)

Manastir Ivana Crnojevića na Ćipuru

- Osnova kompleksa -
1989.god.

План I Основа манастира Црнојевића на
Ћипуру (по иш арх С. Јуришевић)

Olivera Zizic
Milan Pravilovic

ARHEOLOGICAL INVESTIGATIONS OF THE CRNOJEVICS' MONASTERY AT CETINJE

Summary

Systematic archeological investigations of the monastery, built by the ruler of Montenegro, Ivan Crnojevic in 1483/4, were started in 1986 (see: V. Djuric, The Crnojevics' Monastery, Archeological Survey, issue 27, Ljubljana, 1987. pp. 136-138). Carrying over the mortal remains of His Majesty the King and ruler of Montenegro, Nicholas the First and his wife from San Remo to Cetinje, initiated the continuation of the research in 1989. During the three months' investigation campaign the monastery complex has been completely studied, with the exception of the well, closer surrounding of the site and parts of foundations zone of the Crnojevics' Monastery, on which the palace church and chapel, devoted to the birth of Illustrious Mother of God were built in 1886. Although scarce and out of stratum discovered archeological material and remains of foundations demonstrated and confirmed already known facts: that Monastery was built in late Renaissance style, clearly designed and built in one swing in 1692. It was physically damaged, but as such it had remained untouched until the moment when Duke Nicholas decided to erect palace church on its relics. Future archeological investigations will certainly give some new data about this cult spot of the culture of Slavic South on Balkan Peninsula and perhaps solve the centuries lasting enigma on site of printing the first Cyrillic book on Slavic South.

